

VILLE KIVIMÄKI

Sotamies Riitaojan poikauhri

*Sota suomalaisen mieheyden
myyttisenä lähteenä*

Sodan myytti ja Tuntematon sotilas

Jotkin kertomukset ottavat paikkansa yhteisön kollektiivisessa tajunnassa toisia vankemmin. Ne kasvavat legendoiksi, jotka ylittävät ajalliset ja kulttuuriset rajat eri muodoissa ja toisinoissa. Usein nämä tarinat käsittelevät sotaa ja ihmisyhteisöjen keskeisiä moraalisia kysymyksiä tappamisen, kuoleman, uhrin ja väkivallan luonteesta. Tarinoiden pohjalle rakentuvat uskonnolliset ja kansalliset myytit, jotka puolestaan ovat yhteisön omakuvan ja uskomusjärjestelmien kulmakiviä. Sodassa kansalliset myytit yhdistyvät voimakkaimmin myyttiseen mieheyteen; kertomukset sodasta ovat miessankaruuden ja -ihanteen keskeisiä rakennuspaikkoja.¹

On yhä edelleenkin tavallista nähdä Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* (1954) keskeisenä kirjallisena kuvauksena suomalaisesta miehestä ja hänen perusluonteestaan. Linna loi romaanissaan niin väkevän gallerian mieshahmoja sodassa, että tälle pohjalle on syntynyt suomalainen mieskaanon, kokoelma tyyppillisiksi käsitettyjä suomalaismiehiä.² Kuten usein on todettu, Linna korvasi sotaa edeltävän runebergiläisen miesideaalin

joukolla kurittomia ja eloisuudessaan ilmeisen realistisia nuorukaisia. Todentuntuudessaan *Tuntematon sotilas* sekoitti historian ja kaunokirjallisuuden rajaa, ja sitä on tavattu lukea enemmän sotadokumenttina kuin taideteoksena. Monet kirjan tapahtumista ja hahmoista ovat löytäneet tiensä todellisiin sotamuistoihin, ja sen fiktiivisten hahmojen takaa on yritetty löytää henkilöiden eläviä esikuvia. *Tuntematon sotilas* on jo pitkään elänyt irrallaan Linnan alkuperäisistä kaunokirjallista tavoitteista ja hänen kritiikistään sankaripaatoksellista sotamyyttiä kohtaan. Eppinen romaani on alkanut itse rakentaa myyttiä suomalaisista miehistä sodassa.³

Myyttisyys pohjautuu paljolti kirjan koettuun realismiin. Linnan romaani on yhdessä akateemisen vastineensa, Knut Pippingin jo vuonna 1947 ilmestyneen väitöskirjan *Kompaniet som samhälle* (suom. *Komppania pienöisyhteiskuntana*) kanssa⁴ paaluttanut ikonista kuvaa siitä, millaisia jatkosodan suomalaismiehet *todella* olivat, miten he käyttäytyivät ja mitä he ajattelivat. Kuva ei liene menettänyt voimaansa vielä tänäänkään: myös 1990-luvun suomalaisnuoriso – tämän päivän aikuiset – nosti toisen maailmansodan ja *Tuntemattoman sotilaan* sen kuvaajana omaan luokkaansa suomalaisen historiallisen identiteetin rakentajana.⁵ Edvin Laineen ohjaaman elokuvaversion (1955) rituaalinomainen itsenäisyyspäiväesitys on todennäköisesti nykyisin jo tärkeämmässä roolissa *Tuntemattoman sotilaan* myytin uusintamisessa kuin itse romaani. Kuten Mika Pöyhönen on todennut, tämä elokuvaspektaakkeli on mainio esimerkki Eric Hobsbawmin ”keksitystä traditiosta”, jonka avulla kansakuntaa tehdään todeksi – ikiaikaiselta tuntuva ”pakollinen” itsenäisyyspäiväperinne on todellisuudessa alkanut vasta vuonna 2000.⁶ Ei ole liioittelua sanoa, että *Tuntematon sotilas* on edelleen mitä relevantein myyttinen arkkikertomus

suomalaisista miesidentiteeteistä ja kansallisesta omakuvasta.⁷

Linnan ansioksi on paljolti nähty hänen kuvauksensa dokumentaarisuutta lähentelevä aitous. Mielestäni kuitenkin Linnan todellinen taituruus oli hänen kyvyssään upottaa ilmeisen realistiseen, toteavaan narratiiviin syvempi, lähes ikaikainen myyttinen rakenne. *Tuntematon sotilas* on nuorten miesten initiaatio mieheyteen, matka pojista sotureiksi kuoleman ja väkivallan maassa. Linna kumosi runebergiläisen isänmaaihanteen ja määritteli uudelleen sotilaspoikiensa uhrausten merkityksen. Mutta kuten kirjan viimeiset sivut tekevät selväksi, hän ei hylännyt yhteisön puolesta uhrautumisen klassista teemaa. Vaikka Linna painottikin remarquelaisittain sodan raadollisuutta ja isänmaallisen uhriretoriikan ontoutta, hänellä ei ollut sydäntä eikä tahtoa tehdä nuorten sotilaitensa uhrista turhaa ja merkityksetöntä.⁸ *Tuntemattoman sotilaan* nuorukaiset lunastivat uhrauksillaan uuden, modernin Suomen, joka karisti päältään 1920- ja 1930-lukujen oikeistoisänmaallisuuden ja vuoden 1918 jaon ”isänmaallisiin” ja ”epäisänmaallisiin” kansalaisiin. Hannu Raittila kirjoittaa erinomaisessa esseessään, kuinka Linnan ihmiskuva luo ”kirjallisuuden keinoin tulevaisuuteen kurkottuvaa kansallista minäkuvaa ja kirjoitushetkestään eteenpäin suuntautuvaa kansalaisihannetta.” Linnan mieshahmot eivät olleet kopioita jatkosodan suomalaissotilaista – he olivat sotaan projisoituja moderneja miestyyppejä ja -ihanteita.⁹ Osin tästä syystä Linnan kertomus on säilynyt ajankohtaisena ja merkityksiltään kestäväenä nykypäivänkin suomalaisille.

Tulkitsen artikkelissani *Tuntemattoman sotilaan* miehisen siirtymäriitin kuvauksena, jossa joukko nuorukaisia kasvaa pojista sotilasmiehiksi. Ensiksi analysoin tämän myyttisen miesryhmän syntyä ja luonnetta, toiseksi tutkin yksityiskohtaisemmin sotamies Riitaojan roolia osana siirtymäriittä. Riitaoja

on joukon pelkuri. Hänen hahmonsia valottaa niitä piirteitä ja tunteita, jotka työnnettiin pois sotilasnuorukaisten orastavasta mieheydestä. Lopuksi pohdin lyhyesti Riitaojan merkitystä sen kautta, kuinka hänet on esitetty Edvin Laineen (1955) ja Rauni Mollbergin (1985) elokuvaversioissa *Tuntemattomasta sotilaasta*. Käsitän Riitaojan paljon olennaisemmaksi hahmoksi suomalaiselle mieskuvulle kuin yleensä ajatellaan. Hän on se varjo, joka piirtää ja terävöittää kuvan ääriviivat. Riitaojan kautta avautuu sotaan yhä kytkeytyvän miesihanteen traaginen ulottuvuus; hän on se pelkäävä ja suojaaton poika, joka uhrattiin miehityksen ja yhteisön vaateiden edestä.

Siirtymäriitit ja rintaman communitas

Sukupuolihistoria ja kriittinen miestutkimus ovat jo pitkään kiinnittäneet runsaasti huomiota asevelvollisuusarmeijan rooliin modernin mieheyden muokkaajana. Asevelvollisuutta on analysoitu poliittisena, kulttuurisena ja sosiaalisena instituutiona, jonka tehtävänä on koulia pojista mieskansalaisia. Armeijalla on ollut keskeinen tehtävä tuottaa sukupuolittunutta tietoa siitä, mitä merkitsee olla mies modernissa kansallisvaltiossa ja mitä velvoitteita ja oikeuksia tähän liittyy.¹⁰ Rauhanajan asevelvollisuusarmeija voidaan nähdä arkisena, lähes banaalina uusintamisrituaalina, jossa aina uudelleen tuore vuosikerta nuorukaisia sidotaan maanpuolustukseen kytkeytyyn mieskansalaisuuteen. Sama siirtymärituaali saa syvämmän myyttisen ulottuvuuden sodan aikana, jolloin rituaaliin sisäänkirjoitettu miehisen uhrautumisen ja väkivallan käytön mahdollisuus tulee todeksi. Sodan syttyminen näyttää ainakin hetkellisesti aktualisoivan koko kansakunnan välittömänä kokemusyhteisönä. Kokemus siirtyy arkisista rakenteista kollektiivisemmalle tasolle,

jossa eletään voimakkaasti yhteisten symbolien ja jaettujen tunteiden kautta.¹¹ Vaikkei olekaan syytä ylikorostaa tämän ilmiön kollektiivista kestävyyttä ja kattavuutta, se on havaittavissa likipitään kaikkialla moderneissa kansallisvaltioissa: sodan välitön uhka saa yksilöt hakemaan voimaa ja turvaa yhteisöstään. Tässä kontekstissa sotaan lähetettävät nuorukaiset saavat kansallisen delegaatin roolin kansakunnan pelastajina, puolustajina ja uhrinantajina. Sodan aikana ja sen jälkeen näiden miesten todelliset sotakokemukset muuntuvat myytiksi sodasta, jonka varaan kansakunta rakentaa itseään.¹² Sodan myyttisyys ei ole menetänyt merkitystään nykypäivän länsimaissakaan. Kansakunnat juhliivat ja idealisoivat edelleen sotaisia sankareitaan; paikoin jopa paljon korostetummin kuin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä.

Kuinka *Tuntematon sotilas* on rakentanut suomalaista verziota sodan myytistä? Hahmotan Linnan romaanin myytistä rakennetta käyttämällä hyväkseni Victor Turnerin antropologista teoriaa siirtymäriiteistä.¹³ Siirtymäriitit ovat rituaaleja, jotka saattelevat valittua ryhmää siirtymisessä uuteen sosiaaliiseen statukseen yhteisössään. Ennen uutta statusta esimerkiksi täysivaltaisina miehinä ryhmän jäsenten on vietettävä aika ”liminaalisessa” siirtymätilassa yhteisön arkisten normien, hierarkioiden ja sääntöjen ulkopuolella. Liminaaltilassa kandidaatit oppivat uuden sosiaalisen statuksen edellyttämän, aiemmin salassa pidetyn tiedon ja taidon. Usein heidän täytyy myös läpäistä määrättyjä kokeita ja initiaatorituaaleja.

Turner on määritellyt liminaaltilan synnyttämän yhteisöllisyyden termillä *communitas*. Tyypillistä tällaiselle yhteisöllisyydelle on sen sijoittuminen tavanomaisen arkiyhteisön ulkopuolelle. Olennaista on voimakas yhteenkuuluvuudentunne, hierarkiattomuus ja välittömyys sekä aiempien normien ja

sääntöjen katoaminen tai kääntyminen päällelleen. Tällaista liminaaliyhteisöä määrittää ”saastaisuus” ja tabujen rikkominen, jotka normaalissa arkikontekstissa olisivat yhteisölle moraalinen uhka.¹⁴ Communitas-yhteisön jäsenille sallitaan ja heiltä suoraan edellytetään sovinnaiten sääntöjen ylityksiä. Näin communitas tekee näkyväksi emoyhteisönsä kulttuurisen merkitysjärjestelmän rajat. Communitas ei kuitenkaan ole pysyvä olotila, ja liminaalitalasta kokelaiden odotetaan palaavan takaisin yhteisönsä ja sen normien alaisuuteen uudessa statuksessaan. Loppujen lopuksi onnistuneet siirtymäriitit siis vahvistavat uudelleen yhteisönsä symbolisen järjestyksen ja sosiaalisen rakenteen.

Tuntemattoman sotilaan alussa konekiväärikomppanian nuorukaiset ovat edelleen koulutuskeskuksessaan, missä heitä valvoo ja ohjaa isällinen kapteeni Kaarna. Oikeudenmukaisena, kansanomaisena ja rohkeana luonteena hän nauttii ”poikiensa” luottamusta ja ihailua. Kaarna on jääkäriupseeri ja useamman sodan kokenut veteraani. Toisin kuin *Täällä Pohjantähden alla* -romaanin kylmä ja militantti jääkäriupseeri Ilmari Salpakari, Kaarna edustaa Linnalle moniulotteisempaa ja läheisempää kuvaa Suomen itsenäistymisen alkuvaiheiden aktivistista, mutta hänen aikansa on myös käymässä loppuun. Komppanian tulikasteessa Kaarna kaatuu, kun hän johtaa hyökkäystä nuoren vänrikki Kariluodon ollessa kyvytön toimimaan. Samalla katkeaa konekiväärikomppanian miesten yhteys vanhaan, sotaa edeltävään Suomeen. Linnan pojat jäävät yksin pärjäämään omillaan. Kaarnan esimerkki rohkaisee heitä kuitenkin läpäisemään initiaationsa menestyksekkäästi. Jääkärikapteenin ja isähahmon kuolema on velvoittava haaste: poikien on kasvettava miehiksi ja otettava sodan taakka kannettavaksi omilla harteillaan. Jos Kaarna olisi säilynyt hengissä, sotilaat olisivat jääneet hänen pojikseen, mutta nyt tämä turvallinen isä-poika-asetelma raukeaa.

Tulikasteensa jälkeen nuorukaiset marssivat eteenpäin uusiin koitoksiin. He alkavat määrittää omia sääntöjään ja omaa miehistä olemustaan ilman isällistä ohjausta.

Leimallista tälle nuorten suomalaissotilaiden ryhmälle – ja liminaalitalle yleensäkin – on vastakarvainen asenne kaikkia muodollisia hierarkioita kohtaan ja pyrkimys tasa-arvoisuuteen, eräänlaiseen ruohonjuuritason demokratiaan. Keskellä sodan väkivaltaa ja raadollisuutta *Tuntemattoman sotilaan* pojat muodostavat oman moraalikoodistonsa ja kuvan itsestään rintamamiehinä. Siirtymäriiteille ominaiseen tapaan nuorukaiset uppoavat sodan saastaan: elämä rintamalla on verta, mutaa, suota, hikeä ja ihmisjäänteitä. He oppivat tappamaan ja tulevat kokeneiksi tässä normaalisti ankarasti kielletyssä taidossa. Nämä rajanylitykset korostavat sotilaiden erityisasemaa kodin ja arjen rakenteiden ulkopuolella.¹⁵ Linnan nuorukaiset elävät moraalisesti vaarallisella ei-kenenkään-maalla, jonka kirjoittamattomat lait heidän on opittava tuntemaan. Communitasta sitoo yhteen yhdessä koettu vaara ja lika, ulkopuolisuus kodista ja rintamantakaisesta maailmasta sekä sotilashierarkiaan kohdistuva vastarinta. On huomattavaa, että Linna rakentaa paljon voimakkaamman vastakkainasettelun komppanian miesten ja upseeriston välille kuin suomalaissotilaiden ja heidän todellisten vihollistensa välille. *Tuntematon sotilas* on kertomus siitä, kuinka valikoitu joukko nuorukaisia määrittelee itsensä suomalaisen mieheyden omakuvaksi. Tässä kertomuksessa puna-armeijalla on vain statistin tai luonnonvoiman ulkopuolinen rooli.

Linnan rintamacommunitas määrittelee uudelleen suomalaista mieskansalaisuutta. Yksi tärkeimpiä muutoksia on työväenluokkaisen, punaisen kansanosan integraatio takaisin kansalliseen kollektiiviin. Luutnantti Vilho Koskelassa, joka kaatuu romaanin lopussa, konkretisoituu voimakkaimmin Linnan

mieskuvan myyttinen ulottuvuus. Koskela ei komenna miehiään muodollisen auktoriteettinsa turvin. Hän on karismaattinen johtaja, joka sulautuu joukkoonsa ja ohjaa sen toimintaa sisältäpäin luonteensa voimalla.

Koskelan myyttinen olemus oli Linnan nimenomainen päämäärä. Kontrastina lähes kaikkiin muihin upseereihin Linna nimitti Koskelaa ”myytiksi suomalaisesta miehestä”, johon ”oli sisällytetty Suomen kansan parhaat ominaisuudet”: syvä vastuuntunto, maanläheinen selväjärkisyys ja pöyhkeilemätön rohkeus.¹⁶ Niinpä Koskelan tausta hämäläisen punakaartilaisporparin poikana on sitä merkittävämpi. Vielä vasemmistolaisempi hahmo on alikersantti Lahtinen, joka myös saa osakseen sankarikuoleman kieltäytyessään jättämästä konekivääriä ja turvatessaan muiden perääntymisen. Linnan kertomuksessa Koskela ja Lahtinen ovat marttyyreja, jotka lunastavat työväenluokalle takaisin paikan kansakunnassa. Samalla he pelastavat maan haaksirikolta, johon Suur-Suomi-idealistit ja haihattelevat herrat ovat sen ajanee.¹⁷

Tämä on yksi tärkeä esimerkki siitä, kuinka *communitas*-yhteisö voi vaikuttaa emoyhteisöönsä järjestelemällä symbolisesti sen jäsenten välisiä suhteita. Kun konekiväärijoukkueen miehet läpäisevät ensimmäisen tulikokeensa ja myöhemmin antavat uhrinsa vielä syntymättömän sodanjälkeisen Suomen puolesta, Linna initioi heidät edustavaksi ryhmäksi rintamamiehiä, jotka määrittelevät kansan ja kansakunnan suhteen uudelleen. Romaanin nimi kuvaa sitä aina tuntemattomaksi jäävää stereotyyppistä sotilasta, joka anonymiteettinsa kautta saavuttaa myyttisen kollektiivisen merkityksen suomalaisena sotilaana ja miehenä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen eri maissa on samassa mielessä pystytetty tuntemattomalle sotilaille omistettuja hautoja koko kansakunnan yhteisiksi muistin paikoiksi.

Linnan luoma rintamacommunitas on eräänlainen pienoiskuva suomalaisesta yhteiskunnasta. Niinpä konekiväärijoukkueen miesten miehinen initiaatio ei tarkoita vain konkreettisen miesjoukon syntymistä, vaan sillä on kollektiivisempi symbolinen merkitys kansallisena nahanluomisena. Tyypillisesti naisten rooli jää tässä siirtymäriitissä marginaaliseksi ja passiiviseksi. Vaikka naisten merkitys kansallisina ikoneina, puhtauden vaalijoina, synnyttäjinä ja äiteinä on nationalistisessa kansakunta-ajattelussa keskeinen,¹⁸ yhteisön aktiivinen muuttaminen, määrittely ja puolustaminen – siis poliittinen toiminta laajasti ymmärrettynä – on Linnallakin yksinomaan miehinen toimintakenttä. Sodanvastaisesta sanomastaan ja kiihkoisänmaallisuuteen kohdistuvasta kritiikistään huolimatta *Tuntematon sotilas* onkin monessa suhteessa klassinen sankarielepos, jossa valikoitu, uhrautuva miesjoukko nousee yhteisönsä pelastajaksi ja synnyttäjäksi. Kertomuksena luonnon helmassa kodin, naisten, modernin sivilisaation ja arkisen yhteiskunnan ulottumattomissa elävästä myyttisestä veljeskatraasta *Tuntematon sotilas* liittyy vahvaan perinteeseen suomalaisessa kirjallisuudessa.¹⁹

Taistelukuvausten ohessa *Tuntematon sotilas* kuvaa sotilaiden homososiaalista rintamatoveruutta erityisesti kuuluisassa juominkikohtauksessa Mannerheimin syntymäpäivänä. Yhdessä juominen on tyypillinen miesjoukon keskinäisen veljeyden juhlimisen muoto sotilaskulttuurissa, ja se korostaa ryhmän sisäistä näennäistä tasa-arvoisuutta ja yhteisöllisyyttä.²⁰ Sotilaiden elämä rintamalla on sekoitus kuolemaa, väkivaltaa ja ankaraa kuria sekä samalla erikoista nuorekasta huolettomuutta ja itse-riittoista vapautta siviilielämän vaateiden ja tehtävien ulkopuolella.²¹ Sekä suomalaissotilaiden sotakokemukselle yleisesti että Linnan kertomukselle erityisesti on tärkeää, että rintaman communitas muodostui kaukana kotoa Karjalan korvissa.

Vahva sidos alkukantaiseen luontoon korosti communitas-yhteisön liminaalista siirtymätilaa normaalin kulttuurin ja sivistyksen ulkopuolella. Välitön luontoyhteys myös naturalisoi Linnan romaanihahmojen stereotyyppiset piirteet ”suomalaisen miehen” tyyppilliseksi, synnynnäiseksi olemukseksi.²² *Tuntemattomassa sotilaassa* näitä piirteitä ovat kylmähermoinen, luonnollinen soturitaito ja henkilökohtainen itsenäisyys (Rokka), huumorintaju ja kasvava sisäsyntyinen vastuuntunto (Hietanen ja Vanhala), jääräpäinen urheus ja inho auktoriteetteja ja militarismia kohtaan (Lahtinen), hiljainen kestävyys (Määttä) sekä miehinen viriliteetti ja nokkeluus (Rahikainen). Kaiken yllä on kuitenkin veljellinen toveruus suurimpana hyveenä, joka sitoo erilaiset miestyypit saumattomasti yhteen.

Kuitenkin tämän näennäisen tasa-arvoisuuden takana sotilasryhmässä vaikuttaa epävirallinen hierarkia. Rintamatoveruus ei ollut vain turvapaikka sodan kauhujen ja muodollisen sotilaskurin keskellä, vaan se myös asetti sotilaille omat sopeutumisvaatimuksensa ja edellytti, että miehet alistuivat ryhmän tarpeisiin ja normeihin. Sekä 1920- ja 1930-lukujen asevelvollisuusarmeijassa että sodanajan rintamajoukoissa sotilaan mieheyttä ja sosiaalista asemaa arvioitiin pitkälti perinteisillä agraarisen mieheyden mittareilla: heteroseksuaalisen potenssin osoituksilla, viinapäällä ja valmiudella haastaa muodolliset auktoriteetit. Myös henkilökohtaista rohkeutta arvostettiin, kunhan se ei saattanut ryhmän muita miehiä turhaan vaaraan.²³ Esseessään Väinö Linnasta Juha Seppälä on oikein korostanut *Tuntemattoman sotilaan* miesten nuorta ikää: ”Jokainen tuntematon sotilas on miehen roolia tavoitteleva poika.” Eniten nämä pojat pelkäävät miehisen kunniansa menettämistä toisten silmissä, ”itsetunto on lunastettava aina toisten kautta.”²⁴ Jopa Rokka ja Koskela, joiden helposti ajattelemme olevan ryhmän

aikamiehiä ja isähahmoja, ovat sitä vain suhteellisesti: he ovat korkeintaan vain hieman yli 30-vuotiaita.²⁵ Kaikki nuorukaiset eivät kuitenkaan onnistuneet täyttämään sodan ja oman sotilasryhmänsä heille asettamia miehisiä vähimmäisvaatimuksia. Miltä siis *Tuntematon sotilas* initiaatoromaanina näyttää sotamies Riitaojan perspektiivistä?

Poika, joka ei suostunut kasvamaan mieheksi

Päällisin puolin näyttäisi siltä, että sotamies Riitaoja on jokseenkin unohdettu hahmo *Tuntemattoman sotilaan* suositussa henkilögalleriassa. Riitaoja ei elä omaa elämäänsä kirjasta lainatuissa sitaateissa, eikä hänestä ole tullut samanlaista kaikkien tunnistamaa ikonia kuin esimerkiksi alikersantti Rokasta. Olisi kuitenkin väärin olettaa Riitaojan olevan triviaali tyyppi *Tuntemattoman sotilaan* ja sen moninaisten luentojen kannalta. Mielestäni Hannu Raittila on oikeassa korostaessaan Riitaojan keskeistä merkitystä Linnan kertomuksessa:

Riitaoja ei ole mikään keskivertomies. Hän on tärkeä mies. Hänen kauttaan Linna tahtoo sanoa isoimpia asioita, joita hänellä on sanottavana. Riitaoja on kuin onkin peräseinä. Hän on peili, johon kaikkea muuta heijastetaan.²⁶

Pelko on taistelulukentän hallitseva tunne. Sen hallinta on välttämättömyys sekä sotilaiden käytännön toiminnan ja selviytymisen kannalta että heidän miehisen, sotilaallisen omakuvansa vuoksi. Pelko on jotain ”hysteristä”, ”primitiivistä”, ”lapsellista” ja ”tarttuvaa”, ja sen voittaminen tahdonvoimalla ja itsekurilla on todellisen sotilasmiehen mitta.²⁷ Sotamies Riitaojaa tarvitaan kuvaamaan kaikkien sotilaiden yhteistä pelkoa.

Haavoittuvassa, lapsenomaisessa kauhussaan hän saa myös muut joukkueen sotilaat näyttämään paremmilta ja miehekämmiltä. Hän sanoo ääneen ne sanat, joita muut sotilaat haapäisivät tunnustaa, mutta jotka he silti hyvin tunnistavat. Toisin kuin monet muut romaanin henkilöistä Riitaoja on tässä tehtävässään korvaamaton – ilman häntä Linnan kertomus menettäisi paljon syvyydestään ja inhimillisestä kuvausvoimastaan.²⁸ Riitaojalla on myös olennainen rooli *Tuntemattoman sotilaan* myyttisen siirtymäriittikuvauksen kannalta. Niinpä kohtauksessa, jossa miehet saavat tulikasteensa rynnäköidessään suon ylitse, Riitaoja antisankarina nousee lähes keskushenkilöksi:

Riitaoja makasi mättään takana patruunalaatikoiden vieressä eikä liikahtanutkaan. Hänen silmänsä olivat kauhusta laajentuneet, ja Vanhalan huutoon hän vastasi omituisella vääntyneellä hymyllä.

– Anna vyö! huusi Lehtokin, mutta se ei vaikuttanut Riitaojaan. Lehto loikkasi hänen luokseen, heitti laatikon Vanhalalle ja vihasta sihisten sanoi Riitaojalle:

– Saatanan tonttu. Minä sotken sun suohon.

Riitaoja räpytteli silmiään pelokkaasti, mutta ei vastannut mitään. Vavisten hän kyyristyi koloonsa ja Lehto ryömi takaisin kiväärille.

– Anna olla, sanoi Koskela, sillä hän oli nähnyt Riitaojan kauhun. Lehto äyhkäisi sivumennen Koskelalle:

– Pelkää kai tässä jokainen, mutta luulis sitä nyt sentään käden saavan liikkeun.²⁹

Riitaojan kautta näemme tässä poikien potentiaalisen epäonnistumisen initiaatiossaan sotilasmiehiksi. Riitaoja ei kykene tehtävän vaatimaan pelon voittamiseen, hän halvaantuu paikoilleen ja yrittää painautua yhä syvemmälle suohon. Myös myöhemmin

suosta tulee metafora Riitaajan pelolle ja hänen epämiehekkyydelleen. Upottava ja mutainen suo näyttää nielevän Riitaojaa, eikä päästä häntä otteestaan. Tuntuu kuin Riitaojalla olisi katkaisematon napanuora suon naiselliseen, äidilliseen materiaan, joka yhtä aikaa sekä suojaa Riitaojaa vihollisen luodeilta että estää häntä kasvamasta mieheksi läpäisemällä initiaation.

Linna tekee hyvin selväksi Riitaajan roolin merkittävyyden muiden sotilaspoikien miehistymiselle. Nuorukaisten orastava mieheys ei tarkoita pelottomuutta, vaan kykyä hallita pelkooan ja kääntää se aggressioksi. Ensimmäisen rynnäkkönsä jälkeen sotilaat näkevät kaatuneen sotamies Vuorelan ruumiin ja perästäpäin joukkoon liittyneen Riitaajan:

He olivat hyvillään, kun Vuorela vietiin pois. Konekiväärimiehetkin kiinnittivät huomionsa Riitaajaan. Tämä seiso i syrjässä ja hymyili hämillään. Kukaan ei raskinut sanoa mitään, vain Lehto loi häneen vihaisen silmäyksen ja äännähti halveksivasti.

Kaikilla heillä oli hämärä, hitaasti tajunnan taakse piiloutuva tietoisuus siitä, ettei Riitaajan pelko ollut mitenkään yksinäinen ilmiö, vaan että se pikemminkin oli vain näkynyt poikkeuksellisen selvästi. Rynnäkköhuutoakin, joka heistä nyt tuntui niin komealta, oli ollut vain pelon ja sitä tukahduttamaan manatun rai-von ilmaus.³⁰

Sotamies Riitaoja on poika, joka ei suostu kasvamaan mieheksi. Hänen lapsenomaisuuttaan korostetaan. Riitaoja ei selvästikään kykene ymmärtämään rintaman sotilaille esittämää initiaatiohaastetta:

Riitaoja makasi ojassa edelleen, kasvot maahan painettuna. Onnekseen hän oli vapaa kunnianhimosta. Hän pelkäsi kuin lapsi. Isänmaata hänellä ei myöskään ollut, joten hän voi aivan rauhassa pelätä mielensä mukaan.³¹

Jossain määrin Riitaojan lapsellisuus myös suojelee häntä toisilta sotilailta, jotka tunnistavat hänessä oman haavoittuvuutensa. Mutta juuri tämän paljaan, lapsellisen haavoittuvuutensa muut sotilaat yrittävät parhaansa mukaan peittää. Vain Riitaoja ilmaisee avoimesti mitä luonnollisinta järkytystä ja kauhua sodan väkivallan edessä:

Riitaojakin oli ilmestynyt ruokailuun patruunalaatikoittensa kanssa. Hän punastui ja hymyili lapsellista hymyään.

– Koatuneita oli tiepuolella Jsp:llä. Kaukonenkin siellä oli toisten mukana. Toisesta komppaniasta kymmeniä. Pappi levyjä taittel. Kuolemanlevyjä. Hevosia oli männy ranatista. Ja monta miestä töpinästä ... Mutta mitä varten yksi hoavoittunu yhtenään huus: Anteeksi ... anteeksi. Sitä huus vähän päästä ja välillä puhurumia.

Lehto kääntyi vihaisena pois Riitaojasta, mutta toiset katse-livat häntä hyväntahtoisesti. Tuo lapsellisuus vei kaikilta halun ivaamiseen, ja Rahikainen kysyi:

- Mitä rumia?
- En kehtoo sanoa.
- Jos kuoleva kehtaa niin mikset sinä?
- Jeesuksen Ristuksen perkele.

Riitaoja meni hämilleen lausuttuaan nuo sanat, mutta Rahikainen sanoi huolettomasti:

- Kaipa tuo varmuuden vuoksi pyytel anteeksi molemmilta.
- Ei soa puhua. Leäkintämiehilläkin veet silmissä.
- Ei täällä auta itku. Saatanallinen ralli päälle vaan. Se on raa-kaa peliä kun hevoset nai, siinä tanner jyskää ja aittaa kaatuu.³²

Linnan alkuperäisessä käsikirjoituksessa on juuri ennen tätä kohtaa myös viittaus Riitaojan seksuaaliseen kokemattomuuteen (”Mutta tuo Riitaoja myö silloin kanssa naitettais ensi ker-ran eläissään. – Ei soa puhua.”).³³ Kun Riitaoja yrittää punas-

tellen kieltää muita sotilaita käyttämästä karskia kieltään, vai-
kuttaa siltä kuin hän eläisi edelleen hyvin suljetussa lapsuuden
maailmassa, jota hän yrittää varjella puhtaana likaiselta väki-
vallalta ja seksuaalisuudelta.³⁴ Samaan aikaan juuri tästä kielen
”törkyisyydestä” tulee muodostuvan sotilasryhmän keskeinen
ominaispiirre, jonka avulla nuoret sotilaat korostavat voimak-
kaasti karskia mieheyttään. Initiaatio sotilasmieheyteen kulkee
käsi kädessä lian kokemuksen kanssa; kieli on likaista, rintama
on likainen, ruumiit ovat likaisia ja miehet itse muuttuvat fyys-
sisesti likaisiksi. Likaisuus suorastaan määrittää communitas-
yhteisöä, ja kaikkien on jaettava sama lika. Tätä voi tulkita niin-
kin, että moraalisesti vaarallisella alueella emoyhteisönsä ulko-
puolelle lähetetty miesjoukko tekee liasta eräänlaisen suojan it-
selleen; samalla tavoin kuin kummitusta pelkäävä lapsi tekey-
tyy itse kummitukseksi voittaakseen pelkonsa,³⁵ sodan saastai-
sessa ympäristössä tietään etsivä miesjoukko ryhtyy lian hallit-
sijoiksi korostamalla omaa likaisuuttaan olemuksessaan ja pu-
heenparressaan. Se, joka ei osallistu tähän jaetun lian rituaaliin,
on vaarassa jäädä ryhmän ulkopuolelle.

Mutta Riitaoja roikkuu joukkonsa mukana vailla vaihtoehtoja.
Häntä painostetaan tekemään edes vähimmäisosansa:

– Eipäs pulista, sanoi Lammio. – Ja Riitaojan on täytettävä paik-
kansa. Ellei se pakoileminen lopu, niin siihen löydetään kyllä
keinot. Täytyy sitä tuon ikäisen miehen sen verran hallita itseään,
että voi käydä patruunankantajasta.

Riitaoja seiso i asennossa ja huohotti mielistelevän hätäisesti:

– Jo minä jaksan toas. Äsken voan väsytti...

Onneton mies ei tiennyt, kumpaa enemmän pelkäisi, vihollista
vai Lammiota, ja niin suuri oli hänen hätänsä, ettei hän tuntenut
edes häpeää tästä julkisesta ripityksestä.³⁶

Tässä Linna käyttää jälleen Riitaojan hahmoa kertoakseen miesjoukon muiden jäsenten motiiveista. Suurin voima, joka saa miehet uhmaamaan vaaraa ja riskeeraamaan henkensä, on häpeän pelko toisten silmissä. Riitaojan kauhu on kuitenkin niin suurta ja hänen ”miehinen kunniantuntonsa” niin heikko, että hän on immuuni häpeän ja kunnianttomuuden tunteille, jotka ovat ratkaisevan tärkeitä pontimia muille ryhmän miehille.

Vaikka Riitaojan äidistä ei romaanissa olekaan puhetta, hänen hahmonsäilytyksensä lapsenlapsuuden ja symbolisen äitityönsä kautta aukenee näköala sodanajan suomalaiseen tunnedynamiikkaan ja sen sääntelyyn. Enemmistölle nuorista suomalaisista juuri äiti oli yhä kaikkein läheisin ihminen; Linnankin sotilaista suurin osa oli naimattomia, parikymppisiä miehiä, joista todennäköisesti monet olivat ennen asevelvollisuuttaan vuosina 1940–1941 vielä asuneet lapsuuskodissaan. Omassa väitöskirja-aineistossani, erityisesti sotilaiden kirjoittamissa sodanaikaisissa runoissa mutta myös sodanjälkeisessä muistitiedossa, äitien rooli sotilaille on tärkeä.³⁷ Saman huomion on tehnyt Sonja Hagelstam tutkimuksessaan sota-ajan kirjeenvaihdosta: nuorten sotilasmiesten äideillä oli aivan erityinen merkitys poikiensa huolenpitäjinä ja lohduttajina.³⁸ Kuten Ilona Kempainen on väitöskirjassaan osoittanut, sota-ajan kulttuurissa ja ideologiassa korostui sotilaiden äitien rooli uhrinantajina, kun he suostuivat lähettämään poikansa rintamalle kuolemanvaaraan ja usein saattelivat nuorukaiset sankarihautaan. Äitien suru oli potentiaalisesti vaarallista, sillä se saattoi kääntyä sota-ponnisteluja ja kansallista uhrietiosta vastaan. Tästä syystä äiteihin kiinnitettiin niin paljon huomiota – heidän oli ymmärrettävä oma tehtävänsä lähettää halukkaasti poikansa isänmaan palvelukseen. Ideaalinen äiti-sotilaspoika-suhde oli sellainen, jossa poika saattoi luottaa äitinsä emotionaaliseen tukeen ja

turvaan, mutta jossa äiti myös ymmärsi päästää pojan sylistään ja kannustaa häntä irtautumaan ja miehistymään täysikasvuise-
na isänmaan puolustajana.³⁹

Mieheydensä kynnyksellä seisovat parikymppiset nuorukai-
set olivatkin sodan altteinta uhriviljaa; siinä missä vanhemmat
reserviläiset olivat kotihuoliensa painamia ja arvioivat riskejä
herkemmin oman selviytymisensä kannalta, nuoria miehiä kan-
nusti voimakkaammin eteenpäin halu saavuttaa täyden miehen
status ja tämän varjona pelko häpeällisestä kasvojen menettä-
misestä.⁴⁰ Alle 24-vuotiaat miehet olivat enemmistönä jatko-
sodan kaatuneiden joukossa, ja kesäkuulta 1944 kootussa otok-
sessa kaikkein eniten kuolleita oli 21-vuotiaissa miehissä: yh-
teensä 14 prosenttia kaikista kaatuneista suomalaisstilaista.⁴¹

On itse asiassa huomionarvoista, etteivät nuorten sotilai-
den äidit ole *Tuntemattomassa sotilaassa* selvemmin esillä, pait-
si Riitaojan implisiittisesti kuvatun äitikihtöksen kautta. Ehkä
äitisuhde oli sotilaille niin henkilökohtainen ja nolostuttava-
kin, ettei siitä juuri puhuttu toisten miesten kanssa? Toisaalta
Linnan valinta jättää sotilaiden äidit taka-alalle korostaa nuo-
rukaisten miehistymistä ja siirtymäriittien läpäisyä. He onnistu-
vat irtautumaan lapsuudenkodistaan aikuisiksi miehiksi – toisin
kuin Riitaoja. Itsenäistyminen tapahtui suhteessa hoivaavaan ja
suojelevaan äitiin, ei niinkään tunteellisesti etäisempään isään.⁴²
Psykohistoriallisesti tulkintaa voi viedä vielä pidemmälle. Kun
vanha 1800-luvulla syntynyt Suomi-isänmaa symboloitui puh-
taana, suojelevana ja suojelua kaipaavana äitihahmona,⁴³ Linna
katkaisi tämän siteen ja teki sotilaistaan uuden, vielä syntymät-
tömän Suomen myyttisen kantajoukon. Vanha Suomi lähetti
poikansa edestään uhrattavaksi, mutta kuolikin itse.

Peto ja linnunpoikanen

Sotamies Riitaojasta olisi hyvin voinut tulla joukkueensa miesten eräänlainen suojatti. Sotilaiden rintamayhteisö saattoi olla yllättävänkin suvaitsevainen vähemmän rohkeita tai muuten poikkeavia jäseniään kohtaan.⁴⁴ Kertomuksessaan Linna loi kuitenkin Riitaojalle tuhoavan parin ryhmänjohtaja alikersantti Lehdossa. Lehto on huumorintajuton, kylmä ja brutaali hahmo, joka on täynnä katkeraa vihaa. Tämä kohteeton ja selittämätön viha ottaa Riitaojan ukkosenjohdattimekseen:

Pensaikosta ilmestyi mies, joka teki asennon. – Herra alikersantti, sanoi Riitaoja kuuliaisena kuin alokas, hymyillen typerää hymyä.

– Saatanan paskiainen. Mitä sinä irvistelet?

– En irvistele, herra alikersantti. Riitaojan hymy katosi, ja hän alkoi pelokkaasti pälyillä ympärilleen, seisoo edelleen jäykässä asennossa.

– Herra alikersantti. Herra alikersantti, matki Lehto vihaisesti. Et sinä minusta herroittelemalla selviä. Saatana, minun tekisi mieleni vetää sinua, mutten ilkeä.

Riitaoja astui askeleen taaksepäin ja änkytti ääni vavisten:

– Pelottaa, herra alikersantti. Se kun vinkuu. Sellasen äänen kun pitää.

– Rupee poraamaan, kurja. Lehto tunsu vihaa ja inhoa, mutta ei sentään kiusannut onnetonta enempää. Hän vihasi Riitaojan pelkoa samalla tavoin kuin hän vihasi kaikkea heikkoutta ja niin kuin hän oli vihannut kaikkia ”henkisiä” keskusteluja parakissa. Minkä vuoksi hän sen teki, sitä hän ei itsekään tiennyt, sillä kysymys ei edes tullut hänen mieleensä. Hän toimi siten vain siksi, että hänellä oli sellainen tunne.⁴⁵

Väkivaltaisoin yhteenotto Lehdon ja Riitaojan välillä tapahtuu juuri ennen molempien kuolemaa, kun miehet ovat uuvuttavalla

öisellä marssilla yli valtavan suoalueen. Riitaoja on fyysisesti ja henkisesti lopussa, ja toisten on kannettava hänen varusteensa. Siltikään hän ei pysy muiden matkassa. Lehto hyökkää jälkeensä Riitaojan kimppuun:

Riitaoja itki, ja itku laukaisi lopunkin tarmon. Hän oli aivan velto ja kykenemätön tekemään mitään. Sen lisäksi hän pelkäsi Lehtoa niin, että koetti nykertyä yhä syvemmälle suohon. Riitaojan itku sai Lehdon suunniltaan. Hän potkaisi tätä ja kähisi katkonaisesti:

– Jäsen ampuumaan, saatana. Sinä olet semmonen risti, että minä antasin mitä hyvänsä, kun ryssä minut päästäs sinusta. Mutta kun sinä saatana et tule edes niin lähelle tulta.

– En jaksa enää ... älkää lyökö ... voi ... voi ...⁴⁶

Lopulta Lehdon pelottava raivo saa Riitaojan liikkeelle ylittämään suon, joka on ollut hänelle sekä suojan että voimattomuuden lähde. Riitaoja on fiksaatio Lehdolle; huolimatta halveksunnastaan ja vihastaan hän ei osaa jättää Riitaojaa rauhaan. Päinvastoin Riitaojasta tulee Lehdolle välttämätön kohde, johon hän purkaa raivoaan kaikkea heikkoa, lapsenomaista ja haavoittuvaa kohtaan. Hyvästä syystä toimittaja Ilkka Malmberg on luonnehtinut Lehtoa äitinsä hylkäämäksi katujen pojaksi, joka kääntää tämän traumaattisen hylkäämisen katkeraksi aggressioksi. Lehto vainoaa Riitaojaa, oman haavoittuvaisen lapsuutensa kuvaa. Hänen silmissään Riitaoja on kappale pehmeää, lämmintä, märkää ainetta, jota hän on oppinut vihaamaan itsessään, mutta joka myös vetää häntä puoleensa.⁴⁷ Riitaojan lapsenomaisuudessa voi puolestaan nähdä symbolisemman ulottuvuuden sinä pienenä poikana, joka ryhmän nuorukaisten on tapettava itsestään selviytyäkseen ja tullakseen aikuisiksi sotilasmiehiksi. Riitaojan hahmossa tämä lapsi

kuitenkin vielä yrittää roikkua joukon mukana ja pelkää kuol-
lakseen sitä armotonta kovuutta, jota Lehto edustaa:

Hän pelkäsi tuota synkkää ja rajuluontoista miestä jonkinlaisena pelottavana voimana, joka saattaisi ruhjoa hänet milloin tahansa. Tosin Koskela oli vakavasti käskenyt Lehtoa jättämään Riitaojan räökkäämisen, mutta hän ei ollut aina paikalla, ja siksi toiseksi Koskelakin ymmärsi kyllä Lehdon katkeruuden, sillä Riitaoja ei ainoastaan jättänyt toimiaan toisille, vaan häntä täytyi raahata mukana kuin lasta. Riitaoja kauhisteli Lehdon rohkeuttakin ja ajatteli, että koska hän ei välittänyt kuolemastakaan mitään, niin mikä estäisi tuota hurjimusta vaikka tappamasta häntä. Ja käsit-
tämättä itsekään, miten hän sai jalkansa toisen eteen, hän paineli pitkin suota uskaltamatta edes päästää epätoivoista nyhykytys-
tään kuuluville.⁴⁸

Lopulta Riitaoja ja Lehto kuolevat yhdessä. Yöllisellä tiedustelu-
tehtävällä he jäävät kahdestaan pimeään muiden pelastautu-
essa pois väijytyksestä. Haavoittuneen Lehdon kuolema on yhtä
väkivaltainen ja eläimellisen raivoava kuin hänen luonteensakin:

Lehto itki tuskasta ja vihasta. Se oli jonkinlaista villieläimen tus-
kankorinaa, kirouksen ja itkun yhdistelmä. Ah... aah... hah... haa.
Ettekö te saatanat saa henkee pois. Heitä käsikranaatti. Per...⁴⁹

Lehto ampuu itsensä. Riitaoja taas kuolee kuin lentoon säikäy-
tetty linnunpoikanen tietämättä koskaan kuolemansa tai koko
sotaretkensä syytä:

Lehdon itsemurhalaukauksen provosoima suihku rätisi hänen
ympäriään. Käsikranaatin räjähtäessä hän nousi kauhistuneena

pystyy ja alkoi tulla juosta takaisinpäin. Mielettömänä hän soperteli:

– Älkää... älkää... en minä mitään pahaa.

Luoti sattui takaraivoon, joten hän säästy tajuamasta loppuaan.⁵⁰

Seuraavana päivänä Lehdon ja Riitaojan ruumiit löytyvät lähekkäin metsästä ja heidät jätetään makaamaan vieretysten mantteleidensa alle kuin kaksi eläinraatoa. Tulkitseen yöllisen episodin kohtauksena, jossa konekiväärijoukkueen nuorten miesten orastavasta mieheydestä ja muotoutumassa olevasta rintamayhteisöstä lohkotaan pois kaksi häiritsevää elementtiä. Erottamaton kaksikko joutuu ryhmänsä hylkäämäksi ja venäläisten väijyttämäksi, ja heidät jätetään makaamaan korpeen. Sota toi esiin Riitaojan rajattoman kauhun ja Lehdon raivoisan aggression; tässä primitiivisyydessään he olivat molemmat kykenemättömiä kypsään itsekontrolliin ja ryhmään sulautumiseen. Linna käytti heitä kuvaamaan nuorten sotilaiden perustavaa järkytystä, kun he huomasivat tulleen heitetyiksi pois lapsuuskotiensa suojasta tykinruuaksi Karjalan metsiin. Riitaojan pelko uhkasi paljastaa sodan väkivallan liian suoraan ja viedä pohjan pois sodan miehisyteen initioivalta merkitykseltä. Mutta myös Lehdon katkera ja merkityksetön väkivalta esimerkiksi hänen surmatessaan puolustuskyvyttömän sotavangin oli uhka sotilaiden communitas-yhteisön omakuvalle, harmonialle ja moraalikoodistolle. Lehto symboloi hylkäystä, Riitaoja puolestaan kyvyttömyyttä irrottautua äidin hoivasta. Kuten Hannu Raittila kirjoittaa, nämä kaksi hahmoa olivat lopulta toisilleen välttämättömät vastinparit; ennemmin samaa juurta kuin eri maata.⁵¹

Sotamies Riitaojan uhri

Olen Hannu Raittilan kanssa samaa mieltä, että sotamies Riitaoja on *Tuntemattoman sotilaan* avainhenkilöitä; hän on eräänlainen traaginen varjo kirjan sisällä, jonka todellisen merkityksen huomaisi vasta, jos hänet pyyhittäisiin pois romaanin sivuilta. Lehdon tavoin Riitaoja on myös vaikea henkilö, joka esittää sopimattomia kysymyksiä: ”Mutta mitä varten yksi hoavoittunu yhtenään huus: Anteeksi ... anteeksi.” ”Jos keäntää, niin sattuuko kohalle?” Riitaojan lapsekkaat kyselyt herättävät muissa miehissä huvittuneisuutta, mutta tämä ei kuitenkaan johdu niinkään niiden outoudesta, vaan Riitaojan naiivista tavasta esittää suoraan asioita, jotka muutkin hyvin tunnustavat, mutta joiden he ymmärtävät kuuluvan ääneen lausumattomien kysymysten piiriin. Riitaoja ei tunne sodan sääntöjä, sillä hän ei käsitä rintaman haastetta mieheydelle.

Riitaojan olemus ja kysymykset houkuttavat peittämään niiden vaikeuden naureskelun taakse. Edvin Laineen elokuvassa vuodelta 1955 Riitaojasta tulee lähinnä ohut ja koominen hahmo, jonka säntäilevä arkuus ja alokasmainen asennonteko tuovat mieleen aikansa suosittu sotilasfarssit. Hän on ennemmin naurettava tai korkeintaan säälittävä kuin traaginen tyyppi. Samoin kuin muutkin Laineen elokuvan näyttelijät, Riitaojaa esittänyt Olavi Ahonen oli kymmenisen vuotta romaanin Riitaojaa vanhempi. Tämä ikäero selittää osaltaan elokuvan Riitaojan koomisuutta: kyse ei ole arasta poikasesta, vaan iäkimmästä veikkosesta, joka on epäonneeseen joutunut hie-man väärään paikkaan. Vaikka Riitaojan lopullinen kohtalo on elokuvassa yhtä surkea kuin romaanissa ja Ahosen kauhunsekainen konttaaminen pimeässä metsässä juuri ennen kuolemaa on voimakas kohtaaminen, jää päällimmäiseksi muistoksi Riitaojasta

silti hänen hupsu poukkauksensa rivistä vänrikki Koskelan eteen sodan alkaessa: ”Jäniksiä luulee olevan.” Laineen elokuvassa korostuu sotilaiden rempseä jermuilu, eivätkä Riitaojan lapselliset kysymykset pääse häiritsemään tätä positiivista henkeä. *Tuntemattoman sotilaan* elokuvamusiikkia tutkinut Susanna Välimäki on kiinnittänyt huomiota Riitaojan musiikilliseen kuvaukseen Laineen versiossa. Vastakohtana muuten miehekkään jyrkälle ja reippaalle äänimaisemalle Riitaojaa säestää farssimaisesti luritteleva klarinetti.⁵²

Tämä lienee yhä se hallitsevin kuva Riitaojasta. On kuitenkin olemassa myös toinen vastakkainen näkemys, joka ilmenee voimakkaimmin Rauni Mollbergin elokuvaversiossa vuodelta 1985. Mollbergille Riitaoja oli selvästikin Linnan romaanin tärkeimpiä henkilöitä,⁵³ jonka kasvot kuvattiin myös elokuvan julisteessa. Mollbergin Riitaoja ei ole vähäisessäkään määrin koominen. Elokuvan alkukohtauksessa nuoret miehet saapuvat palvelukseen, riisuvat rivakasti siviilivaatteensa astuakseen lääkärin tarkastettavaksi ja pukeutuvat sen jälkeen armeijan harrmaisiiin. Riitaoja kuitenkin viipyilee pitkässä valkoisessa paidassaan muistuttaen rippikoulupoikaa, joka hän vain muutama vuosi aiemmin oli ollut. Riitaojan pelko on ujoa ja hämmästyntynyt, hän on kuin viaton uhrikaritsa, jota kuljetetaan väijäämättä teuraaksi. Tässä poikamaisessa viattomuudessa on jotain aivan toisella tapaa riipaisevaa kuin Laineen Riitaojassa; se tuo esiin sodan nuoria poikia kohdanneena tragediana, jonka väkivalta osuu kaikkein suojattomimpiin. Mollbergin Riitaojaa näytteli herkästi nuori Hannu Kivioja, jolle elokuvarooli oli uran ensimmäinen.

Olisi turhaa väitellä siitä, onko Laineen vai Mollbergin versio lähempänä Linnan alkuperäistä tekstiä – *Tuntemattoman sotilas* antaa mahdollisuuden molempiin tulkintoihin ja Linna itse

osallistui molempien elokuvien työstämiseen.⁵⁴ Kiinnostavaa on sen sijaan se, kuinka juuri suhtautuminen Riitaojaan heijastaa suhtautumista koko sotaan ja sen merkitykseen. Laineen ja Mollbergin ero käy selvimmän ilmi elokuvien lopusta. Laine päättää elokuvansa *Finlandiaan* ja ainakin implisiittisesti torjuntavoittoon, mutta Mollberg pyyhkii tämän historian kokonaan pois ja jättää viimeisiksi lohduttomiksi kuviksi vetäytyvän kuormaston, joka kuljettaa likaisia kaatuneita nuorukaisia kuin sodan viljaa (tai lantaa) hevoskärryillä.⁵⁵ Sodan kansallisesti ylentävän merkityksen säilyttäminen johdattaa joko unohtamaan sotamies Riitaojan tai työntämään hänet syrjemmälle. Sodan turhuuden ja merkityksettömän väkivallan korostaminen puolestaan nostaa Riitaojan keskipisteeseen. Osaltaan Riitaoja ratkaisee kertomuksen myyttisen laadun: onko sodassa kyse sankarillisen miesjoukon lunastustyöstä uuden isänmaan puolesta vai traagisesta lapsiuhrista väärälle alttarille?⁵⁶

Tuntematon sotilas on muokannut merkittäväällä tavalla suomalaisten käsityksiä sodasta yleisesti ja suomalaissotilaista tyyppillisinä suomalaisen mieheyden edustajina erityisesti. Jos hyväksytään, että kansakunta kollektiivisena samaistumis pintana ja Benedict Andersonin (2007) määrittelemänä ”kuviteltuna yhteisönä” rakentuu myyttien varaan ja että tietyillä kaunokirjallisilla kertomuksilla on tässä rakentumisessa keskeinen tehtävä, on *Tuntemattoman sotilaan* asema määrällisestikin arvioituna ohittamaton. Romaani on edelleen Suomen luetuimpia kirjoja ja Edvin Laineen elokuvaversio on kaikkien aikojen katsotuin suomalainen elokuva. Haluan silti korostaa, ettei Linna yksin synnyttänyt myyttiä suomalaisesta sotilaasta. Hän ammensi sodan myyttisestä kokemusaineksesta, jolle hän onnistui antamaan kaunokirjallisen muodon ja jonka hän onnistui asettamaan hedelmälliseen, uutta luovaan yhteyteen kansallisten

merkitysten ja ideaalikuvienv kanssa. Kuten Pauli Kettunen on kirjoittanut, *Tuntematon sotilas* on auttanut määrittelemään modernia suomalaista toimijuutta – käsitystä Suomesta ja Suomen kansasta – muuttuvissa kansallisissa ongelmatilanteissa 1950-luvulta nykyaikaan. Onpa se venynyt oppikirjaksi nykyiseen kilpailuyhteiskuntaan malliesimerkkinä johtajuudesta ja organisaation sopeutumiskyvystä.⁵⁷ Oireellista kyllä, yhä edelleen suomalainen poliittinen retoriikka ja talouspuhe hakee metaforansa ja kielensä sodasta, kun se pyrkii valjastamaan kansalaiset työhön ja uhrautumiseen ajan kulloistenkin vaateiden vuoksi, oli sitten kyse lama-ajan leikkaustalkoista, globalisaation haasteista tai työn kannattavuuden nostamisesta.

Näissä yhteyksissä Linnan kritiikki uhreja vaativaa kansakuntaa kohtaan ja hänen kertomuksensa traagiset ulottuvuudet unohdetaan. *Tuntemattoman sotilaan* miesgalleriasta nostetaan itsestään selvästi esiin johtajat, sankarit ja selviytyjät: koskekat, rokat, hietaset ja vanhalat. Mutta tarvitseeko suorituskeinen ja vasta suoritteidensa kautta ulkopuolelta arvonsa lunastava miehen malli kuitenkin omat riitaojansa? Eikö jatkuvissa kilpailuasetelmissä olekin hieman huojentavaa huomata, että Riitaojan rooli osui jälleen jonkun toisen kohdalle? Millä ominaisuuksilla oman aikamme riitaojat valikoituvat, ja mitä aikuisesta mieheydestä lohkotaan pois, kun jätämme Riitaojan metsään kuolemaan?⁵⁸ Vaikken osaakaan omiin kysymyksiini vastata, herättää sotamies Riitaojan hahmo pohtimaan nykypäivänkin mieheyden suhdetta siihen nuoreen poikaan, jonka Väinö Linna talutti uhriksi muiden miehistymiselle ja kansalliselle selviytymiselle.